

*Др Дејан Матић, ванредни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу*

УДК: 271.2:378

DOI: 10.46793/UVP21.787M

ТЕОЛОШКЕ ВИСОКОШКОЛСКЕ УСТАНОВЕ И АУТОНОМИЈА УНИВЕРЗИТЕТА*

Резиме

У овом раду се разматра проблем аутономије високошколских установа у контексту актуелног Нацрта Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању. Актуелна ситуација у нашем високом образовању захтева анализу управо оних предложених норми којима се регулише рад високошколских установа које остварују академске студијске програме у области теологије једне од традиционалних цркава и верских заједница. Поред тога, потреба за оваквом критичким разматрањем, по себи, потиче услед несумњивог и немерљивог општедруштвеног значаја који услужна делатност у високом образовању, по природи ствари, сасвим објективно поседује. Управо из наведених разлога овај рад је посвећен, како критичкој анализи назначене предложене регулативе, тако и указивању на могуће правце превазилажења сличних проблема у будућности, како би се услужној делатности у области високог образовања омогућила тако неопходна стабилност.

Кључне речи: *аутономија универзитета, високо образовање, теолошке високошколске установе, дискриминација, секуларна држава*

Област високог образовања, готово као по правилу, али и по природи ствари, представља подручје у коме се, како се чини, најизразитије одсликавају и преламају, готово без изузетка, сви многобројни изазови са којима се суочава савремено српско друштво. Разлог за овакво стање ствари свакако лежи, једним делом, у томе што услужна делатност у овој области поседује несумњив и, практично, немерљив општедруштвени значај, услед чега она у сваком друштву и представља, како суштински камен темељац, тако и покретачки замајац целокупног друштвеног развоја, али и, другим делом, у извесним специфичностима условљених њеном

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2021. годину који се финансира из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

правном природом, на шта је, уосталом раније знатно више указивано.¹ Па ипак, упркос овоме, тешко је отети се утиску да је очекивана стабилизација односа у високом образовању, након доношења актуелног кровног акта којим се регулише назначена област у питању, упркос понешто жестокој јавној расправи која га је пратила, готово у потпуности изостала. Чак и летимичан поглед на средства јавног информисања у последњих неколико месеци не оставља ни мало сумње у погледу жестине изузетно емотивних реакција које је изазвао актуелни Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању². Упркос томе што су грађани и стручна јавност имали прилику да се упознају са текстом наведеног акта, као и да дају своје предлоге и сугестије у циљу његове потенцијалне промене у недавно окончаној јавној расправи организованој поводом датог нацрта, поприлично бурне реакције заинтересоване јавности готово да ни мало нису изгубиле на свом интензитету. Овакав актуелни друштвени тренутак, нужно и сасвим разумљиво, указује на несумњиву и објективну потребу да се приступи критичкој анализи управо оних предложених норми којима се регулише рад високошколских установа које остварују академске студијске програме у области теологије једне од традиционалних цркава и верских заједница, будући да су управо оне и узрок жестоких јавних оспоравања акта у питању. Другим речима, неопходно је анализирати управо оне предложене норме актуелног Нацрта Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању које се, како се у јавности готово једногласно истиче, односе на аутономију универзитета. Имајући у виду наведено, а без икакве намере разматрања основаности поприлично емотивних навода било ког учесника у интензивној и жустрој дискусији настале у нашој јавности овим поводом, овај рад је посвећен, како критичкој анализи назначене предложене регулативе, тако и указивању на могуће правце превазилажења сличних проблема у будућности, како би се високом образовању у нас коначно омогућила и осигурала тако неопходна стабилност.

На самом почетку, ваља нагласити да дати акт у питању није искључиво посвећен изменама које се тичу само регулисања рада високошколских установа које остварују академске студијске програме у области теологије једне од традиционалних цркава и верских заједница. Напротив, од укупно 30, само 4 члана наведеног акта непосредно регулишу наведену материју. Већи део датог нацрта посвећен је измени и

¹ Видети знатно више о овоме у Матић, Д., *Високо образовање: између јавне услуге и комерцијалне услужне делатности*, Зборник радова: XXI век – век услуга и Услужног права, Крагујевац, 2011, стр. 845-860.

² Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, доступно на адреси <http://www.mpn.gov.rs/javni-poziv-za-ucescе-u-javnoj-raspravi-o-nacrtu-zakona-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-visokom-obrazovanju/>

допуни низа одредби које се односе на прописани систем обезбеђење квалитета у високом образовању, а у циљу успостављања одговарајућег правног оквира, како би Национално акредитационо тело у потпуности испунило Европске стандарде и смернице за осигурање квалитета у високом образовању (*ESG*) у погледу независности у поступању и у доношењу коначних одлука о провери квалитета у високом образовању, те изнова стекло статус пуноправне чланице у оквиру Европске асоцијације за обезбеђење квалитета у високом образовању (*ENQA*)³. Па ипак, упркос овоме, готово без изузетка, ова предложена решења нису изазвало чак ни најмању пажњу ни стручне, а ни шире јавности. Управо из тог разлога наведена решења, иако потреба за њиховом критичком анализом несумњиво постоји, ни овом приликом неће бити разматрана, будући да би такав приступ у знатној мери премашио задате оквире овог рада. Ваља, можда, на овом месту, само указати на понешто збуњујући приступ исказан у члп 14 датог нацрта, којим се прописује да се на решење Комисије за акредитацију о одбијању захтева за акредитацију високошколске установе, односно студијског програма високошколска установа може у року од 15 дана од пријема решења поднети жалбу Комисији за жалбе, преко Комисије за акредитацију. Посебно треба истаћи да је предложеним поступком предвиђено да сама Комисија за акредитацију утврђује да ли је жалба благовремена, допуштена и поднета од стране овлашћеног лица и да ли постоје разлози за удовољавање жалбеном захтеву и доношење новог решења којим се побијано решење поништава, те да уколико Комисија за акредитацију не одбаци жалбу, нити удовољи жалбеном захтеву, прослеђује жалбу Комисији за жалбе у року од 15 дана од пријема жалбе⁴. Остаје нејасно због чега није предвиђено подношење жалбеног акта непосредно органу који о самом акту треба да одлучује, већ се он упућује првостепеном органу који је и донео акт који је основ за саму жалбу, и који, како се аутору ових редова чини, истовремено одлучује и о оправданости и основаности самог жалбеног акта, чинећи тиме рад, али и пуку егзистенцију Комисије за жалбе, апсолутно сувишним.

Највећу буру у јавности, као што је већ указано, изазвала су решења садржана у члп 17, 19, 20 и 23 наведеног нацрта. Наиме, управо њима се регулише рад високошколских установа које остварују академске студијске програме у области теологије једне од традиционалних цркава и

³ Образложење Нацрта Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, доступно на адреси <http://www.mpn.gov.rs/javni-poziv-za-ucescu-u-javnoj-raspravi-o-nacrtu-zakona-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-visokom-obrazovanju/>

⁴ Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, чл. 14, доступно на адреси <http://www.mpn.gov.rs/javni-poziv-za-ucescu-u-javnoj-raspravi-o-nacrtu-zakona-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-visokom-obrazovanju/>

верских заједница и тиме усклађују законски прописи са ученом потребом дефинисања оквира теолошког образовања у Републици Србији усклађеног са његовим посебностима⁵. Па тако чл. 17. датог нацрта у питању је предвиђено, да се у чл. 74. Закона о високом образовању после ст. 12. додају три става којима се предвиђа, најпре, да су наведене високошколске установе овлашћене да општим актом пропишу, као неопходан услов, сагласност надлежног органа те цркве или верске заједнице за учешће у конкурсима за избор наставника и сарадника, као и сагласност надлежног органа те цркве или верске заједнице за избор у звање наставника, затим, да дата сагласност надлежног органа цркве или верске заједнице за избор у звање наставника представља обавезан услов за заснивање радног односа, као и да лице које има стечено звање наставника и сарадника у наведеној високошколској установи, губи то звање уколико надлежни орган традиционалне цркве или верске заједнице повуче сагласност дату у смислу чл. 74. ст. 8. и 9. овог закона⁶. Такође, истим чланом Нацрта прописује се да се поступак повлачења сагласности цркве и верске заједнице за рад наставника уређује општим актом високошколске установе, тако да буду прописани разлози за повлачење сагласности, учешће представника управе високошколске установе у поступку и право на изјашњавање наставника о чијој се сагласности одлучује⁷. Што се пак тиче чл. 19. Нацрта, њиме се прописује да се у члану 93. актуелног Закона о високом образовању после става 8. додаје се нови став 9. којим се предвиђа да наставнику коме је повучена сагласност за службу учења на основу чл. 74. ст. 15. овог закона престаје радни однос⁸. Наредним, 20. чланом предвиђена је измена чл. 97. актуелног закона и то тако што би се после ст. 6. дода ст. 7. који је прописано да су високошколске установе које остварују академске студијске програме у области теологије једне од традиционалних цркава и верских заједница овлашћене да општим актом, поред општих услова за упис кандидата на свим нивоима студија, пропишу и сагласност надлежног органа цркве или верске заједнице, имајући у виду специфичности везане за сврху и природу теолошког образовања, у складу са законом⁹. На крају, чл. 23. Нацрта закона предвиђена је допуна чл. 109. актуелног закона о високом образовању и то тако што би се после тач. 5) додала тач. 6) којом је

⁵ Образложење Нацрта Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, доступно на адреси <http://www.mpn.gov.rs/javni-poziv-za-ucesce-u-javnoj-raspravi-o-nacrtu-zakona-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-visokom-obrazovanju/>

⁶ Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, чл. 17, доступно на адреси <http://www.mpn.gov.rs/javni-poziv-za-ucesce-u-javnoj-raspravi-o-nacrtu-zakona-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-visokom-obrazovanju/>

⁷ Исто.

⁸ Исто, чл. 19.

⁹ Исто, чл. 20.

прописано да статус студента престаје у случају повлачења сагласности надлежног органа цркве или верске заједнице за студије на тој високошколској установи¹⁰.

Сасвим је јасно, чак и каквом не одвећ заинтересованом посматрачу или пак успутном познаваоцу прилика у нашем високом образовању, да су горе наведене одредбе Нацрта Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, неизбежно морале изазвати бурне, жустре и на моменте изузетно емотивне реакције како стручне, тако и шире јавности у нас. Наравно, дубље разматрање фундаменталних разлога оваквог приступа захтевало би опсежну социолошку, односно социолошкоправну анализу, која би свакако била примеренија тек протоком времена, у коме би узавреле страсти које су се могле приметити у појединим иступима исувише често, нужно примириле, те му, из тих разлога, овом приликом не треба ни приступати. Уместо тога, на овом месту, ваља покушати размотрити правну аргументацију и аксиолошке основе, како заговорника предложених решења, тако и њихових опонената. Остављајући по страни, за сада, тврдње о угроженој аутономији универзитета, загарантованој 72. чл. Устава Републике Србије¹¹, као најчешће примедбе предложеним решењима, могле су се чути, на пример, оне којима је истицано да су чл. 17, 20 и 23 Нацрта, у супротности су са Уставом Републике Србије у делу који се односи на световност државе, будући да услед предложених допуна у наведеним члановима цркве и верске заједнице више нису одвојене од државе, већ су њихови надлежни органи овлашћени да дају сагласност, како за учешће у конкурсима за избор наставника и сарадника, тако и за избор у звање наставника, као и да укидају звање наставника повлачењем дате сагласности. Поред тога, указивано је да су наведени чл. заједно са чл. 19. датог акта којима се предлажу допуне чл. 74, 93, 97 и 109 важећег Закона о високом образовању, у супротности са Уставом Републике Србије у делу који се односи на забрану дискриминације, будући да се допунама које су у њима предвиђене студенти и наставници, на високошколским установама које остварују академске студијске програме у области теологије једне од традиционалних цркава и верских заједница, дискриминисани, обзиром да се за њихово студирање и рад, односно, прекид радног односа, постављају посебни услови који не важе за друге студенте и наставнике на свим другим високошколским установама у Републици Србији.

Када је реч о угрожености секуларног карактера државе, ваља најпре указати да однос државе и верских заједница може бити организован на различитим начелима. Она обухватају потпуну испреплетаност ових организација, као што је то случај са теократском државом или пак

¹⁰ Исто, чл. 23.

¹¹ Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/2006.

постојањем државне цркве, али и њихову одвојеност која може бити строга и кооперативна. Строга одвојеност подразумева одсуство било каквих органских и функционалних веза између верских заједница и државе и представља израз изузетно доминантног секуларизма и лаицизма, док се пак кооперативна одвојеност заснива на принципу одвојености верских заједница и државе, али истовремено подразумева и признавање многобројних заједничких задатака на којима наведене организације сарађују¹². Уставом Републике Србије је предвиђено, иако треба напоменути да у теорији постоје и другачији ставови¹³, да је однос верских заједница и државе заснован на принципу кооперативне одвојености, не установљавајући потпуну сепарацију цркве и државе. Овакав приступ тумачењу уставних одредби посвећених овом питању потврдио је и Уставни суд Србије у више својих одлука¹⁴. Уосталом, не треба прећутати да су и сами предлагачи датог нацрта у питању, у Образложењу, излажући разлоге за доношење акта, сасвим јасно истакли да предложена решења усмерена на усклађивање постојеће позитивноправне регулативе са потребом дефинисања оквира теолошког образовања у нас, а у складу са његовим посебностима, заснивају на поменутом начелу кооперативне одвојености цркве и државе, које је изражено у више одлука Уставног суда Србије и које је као правни стандард општеприхваћених правила међународног права примењено у упоредном законодавству већег броја европских земаља¹⁵. Имајући у виду све изречено, како се бар аутору ових редова чини, напосто није могуће сагласити се са тврдњама о неуставности наведених чланова по истакнутом основу. Што се пак тиче проблема дискриминације, неопходно је истаћи да Закон о забрани дискриминације из 2009. године изузетно прецизно дефинише појам дискриминације у свом другом члану, употребом потпуно одређених појмова кад год је то било могуће, а уколико неке неодређености нису могле да буду избегнуте по природи ствари, приступљено је њиховом потпунијем одређивању у другим ставовима истог члана. Па тако, дискриминација се овим актом одређује као свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање

¹² Видети више о овоме у Симовић, Д, *Европски уставни модели односа државе и цркве*, у: Религија, политика, право, Београд – Будва, 2015, стр. 732.

¹³ Видети више о овоме у Маринковић, Т., *Прилог за јавну расправу о уставности Закона о црквама и верским заједницама*, *Анали Правног факултета у Београду*, година LIX, 1/2011, Београд, 2011, стр. 377-382.

¹⁴ Видети више о овоме у Одлука Уставног суда Републике Србије, Број: IVз- 455/2011, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 23/2013.

¹⁵ Образложење Нацрта Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, доступно на адреси <http://www.mpn.gov.rs/javni-poziv-za-ucescu-u-javnoj-raspravi-ona-crtu-zakona-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-visokom-obrazovanju/>

првенства), у односу на лица или групе као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, инвалидитету, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима¹⁶. Иоле пажљивије читање не оставља ни мало сумње да оваква формулација не забрањује свако прављење разлике, односно, неједнако поступање, већ само оно које је неоправдано. Другим речима, ако начело једнакости подразумева да се са једнаким случајевима једнако поступа, онда то заправо значи и, сасвим у складу са елементарним правилима формалне логике, да се са неједнаким случајевима поступа неједнако. Кључно питање је да ли субјекти права о којима је реч имају или пак немају специфичности, односно посебности, које их разликују од свих других субјеката права (било да је реч о правним или физичким лицима) обухваћених прописима којима су регулисани односи у области високог образовања. Одговор на ово питање може бити, уколико се има у виду особен карактер знања, аксиолошких основа, као и начина рада теолошких високошколских установа, а мора се, према мишљењу аутора ових редова, то имати у виду, нужно и неизбежно потврдан. Но, овим питањем се ваља детаљније позабавити мало касније. Сасвим је јасно да предложена решења исказана у датом нацрту представљају изузетак у односу на опште норме којима се регулишу слична питања која се односе на све друге субјекте у овој области, те их стога, ваља подсетити, по природи ствари треба што уже тумачити. Сходно свему изреченом, став о неуставности наведених чланова нацрта у питању услед дискриминације напросто се не може сматрати основаним. Што се пак тиче ставе да ће аутономија Универзитета који у свом саставу имају факултете који остварују академске студијске програме у области теологије бити укинута уколико дати нацрт закона буде усвојен, најпре треба указати да је већ истакнуто да је аутономију универзитета у чл. 72. зајамчена Устав Републике Србије, при чему се такође мора приметити и да се ова гарантована аутономија, изражена у самосталном одлучивању о сопственом раду и уређењу универзитета, високошколских и научних установа, како је то прецизирано другим ставом истог члана Устава, у извесној мери истовремено и релативизује, будући да се она има, како је то изричито наведено,

¹⁶ Закон о забрани дискриминације, чл. 2, Службени гласник Републике Србије, бр. 22/2009.

остваривати у складу са законом¹⁷. Кровни акт у области високог образовања, актуелни Закон о високом образовању прилично детаљно и прецизно регулише питање аутономије универзитета у чл. 5, 6, 7 и 8. Пажљиво читање законског текста сасвим јасно указује да постојећи закон установљава како индивидуалне, тако и институционалне академске слободе које заједно заокружују и суштински и садржински појмовно одређују аутономију универзитета. Уосталом, о овоме је знатно више говорено раније¹⁸. Противљење променама израженим у Нацрту Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, сасвим парадоксално, суштински представља, захтев за ограничавањем аутономије универзитета, будући да се на тај начин негира право теолошким факултетима да се користе правима које им закон изричито признаје у члану 6. актуелног закона. Наиме, 6. чланом наведеног закона се у девет ставова изузетно детаљно одређује садржина уставом гарантоване аутономије универзитета, која, према законском тексту припада универзитету, али и другим високошколским установама, те она подразумева право на: утврђивање студијских програма, правила студирања и услова уписа студената, унутрашње организације, доношење статута и избор органа управљања и других органа, избор наставника и сарадника, издавање јавних исправа, располагање финансијским средствима, коришћење имовине и одлучивање о прихватању пројеката и о међународној сарадњи. Свако ускраћивање права теолошких факултета да уживају Уставом и законом гарантована права, а у складу са својим самостално процењеним потребама и специфичностима, без икакве сумње представља ограничавање и ускраћивање аутономије универзитета овим субјектима. Чини се, аутору ових редова бар, да основна сврха академских слобода и аутономије универзитета, схваћених искључиво на секуларан начин, ни на који начин не би била унапређена њеним неселективним, насилним и вештачким проширивањем на теолошке факултете. Штавише, деловање државе усмерено у правцу подршке онима који такав приступ заговарају, представљало би уистину противустанован чин. Последица присиљавања теолошких високошколских установа да занемаре теолошка питања приликом запошљавања, обављана делатности или пак избора студената, суштински би значило затирање особеног карактера и природе ових интелектуалних заједница. Уколико се може оправдано претпоставити да очување различитих идеја и приступа знању представља један од основних постулата сваког демократског друштва, макар се то чинило само зарад интелектуалног изазова доминантној секуларној

¹⁷ Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/2006

¹⁸ Видети знатно више о овоме у Матић, Д., *Закон о високом образовању и аутономија Универзитета*, Зборник радова: Савремени правни промет и услуге Крагујевац, 2018, стр. 745-752.

идеологији, уништавање институција које имају одлучујући значај за развој, очување и представљање управо тих идеја и приступа знању, представља огромну и тешко исправљиву грешку. Академске слободе које чине суштину аутономије универзитета, онако како се схватају у оквирима савремених секуларних универзитета, почивају на ставу да се знање једино може стицати и унапређивати коришћењем разума схваћеног у индивидуалистичком смислу кроз аналитички скептицизам и критичку анализу. Ово само по себи не представља било какав проблем. Но, на жалост, чак и суштински исправни приступи могу нанети штету уколико имају искључив карактер и почивају на неизбежно погрешној представи о сопственом универзалном и апсолутном карактеру. Уколико прихватимо да теолошке идеје и приступи могу макар и у најмањој мери да пруже позитиван допринос свеукупном људском знању, ваљало би онда препознати и прихватити чињеницу да секуларна методологија и приступ нити може, нити сме да буде апсолутизован. Било какво наметање секуларно схваћених академски слобода, односно концепата аутономије универзитета теолошким високошколским установама, што противници решења предложених у датом нацрту свесно или несвесно несумњиво чине, свакако би, макар краткорочно, повећало би хомогеност нашег високог образовања, али би му дугорочно, у знатној мери умањило виталност. Поред свега наведеног, треба истаћи, што је нешто раније изнад, додуше узгред, већ и учињено, да предложена решења без икакве сумње представљају изузетак чија легитимност не може бити оспорена, те да ни на који начин не угрожавају аутономију других високошколских установа на универзитету, истовремено обезбеђујући да и теолошке високошколске установе у потпуности користе академске слободе загарантоване Уставом и Законом.

На самом крају, а на основу свега до сада реченог, сасвим оправдано се може закључити да решења предвиђена у Нацрту Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању ни на који начин не садрже одредбе противуставног карактера ни по једном од основа истицаних у јавној расправи организованој поводом датог акта. Аутономија универзитета, односно академске слободе, како индивидуалне, тако и институционалне, а које представљају њену садржинску суштину, имају несумњиво одлучујући значај за успешно функционисање модерног, секуларног универзитета у савременом друштву. Но, то ни на који начин не значи да се исте норме које прописују аутономију универзитета нужно морају или пак требају, без прилагођавања и неселективно, примењивати на установе које почивају на специфичним основама и имају суштински другачију како образовну, тако и друштвену функцију, у ширем смислу. На крају крајева, слични приступи су усвојени у законодавству бројних европских држава, попут Италије, Немачке, Хрватске или пак Словачке, без било каквог угрожавања аутономије универзитета у наведеним

срединама, те је сасвим оправдано претпоставити да ни код нас неће доћи до било каквих нежељених ефеката узрокованих применом сличног приступа у решавању ових питања.

*Dejan Matić, Ph.D., Associate Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

THEOLOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AND UNIVERSITY AUTONOMY

Summary

This paper discusses the problem of autonomy of higher education institutions in the context of the current Draft Law on Amendments to the Law on Higher Education. The current situation in our higher education requires an analysis of precisely those proposed norms that regulate the work of higher education institutions that implement academic study programs in the field of theology of one of the traditional churches and religious communities. In addition, the need for such critical consideration, in itself, arises due to the undoubted and immeasurable social significance that service activity in higher education, by the nature of things, quite objectively possesses. Precisely for the stated reasons, this paper is dedicated to the critical analysis of the proposed regulations, as well as to pointing out possible directions for overcoming similar problems in the future, in order to provide service activities in the field of higher education with much-needed stability.

Key words: *university autonomy, higher education, theological higher education institutions, discrimination, secular state.*

Литература

- Маринковић, Т, *Прилог за јавну расправу о уставности Закона о црквама и верским заједницама*, *Анали Правног факултета у Београду*, година LIX, бр. 1/2011.
- Матић, Д., *Високо образовање: између јавне услуге и комерцијалне услужне делатности*, *Зборник радова: XXI век – век услуга и Услужног права*, Крагујевац, 2011.

Матић, Д, *Закон о високом образовању и аутономија Универзитета*, Зборник радова: Савремени правни промет и услуге, Крагујевац, 2018.

Симовић, Д, *Европски уставни модели односа државе и цркве*, Зборник радова: Религија, политика, право, Београд – Будва, 2015.

Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, доступно на адреси <http://www.mpn.gov.rs/javni-poziv-za-ucisce-u-javnoj-raspravi-o-nacrtu-zakona-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-visokom-obrazovanju/>

Образложење Нацрта Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању, доступно на адреси <http://www.mpn.gov.rs/javni-poziv-za-ucisce-u-javnoj-raspravi-o-nacrtu-zakona-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-visokom-obrazovanju/>

Устав Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 98/2006

Одлука Уставног суда Републике Србије, Број: IУз- 455/2011, Сужбени гласник Републике Србије, бр. 23/2013

Закон о забрани дискриминације, Сл. гласник Републике Србије, бр. 22/2009.